

Romaani tiedollisena projektina
ja kirjailija yhteiskunnallisena
vaikuttajana

—

*Markku Lehtimäki, Elina Arminen, Ralf Kauranen,
Lotta Luhtala, Hanna-Leena Määttä, Laura Piippo*

T

—

utkimushankkeen *Romaanin tieto: Kirjan ja kirjailijan muuttuvat roolit yhteiskunnassa* tavoitteena on selvittää romaanin ja romaanikirjailijan paikkaa tiedon muodostajana tämänhetkessä kotimaisessa kirjallisessa kulttuurissa. Tutkimushanke on lähtenyt liikkeelle havainnosta, että niin romaanin muoto kuin kirjailijan ammatillinen rooli ovat olleet murroksessa 2000-luvun Suomessa. Taustalla tässä murroksessa ovat erityisesti digitalisaation, medioitumisen ja globalisaation vaikutukset kulttuurisissa tekstikäytänteissä, Suomessa ja muualla. Tämän ajan romaanikirjailija voi olla kriittinen intellektuelli, mutta romaanin tehtävä yhteiskunnallisessa keskustelussa on muuttunut. Kirjailijat käyvät usein debattia heitä lähellä olevista aiheista samanaikaisesti ja rinnakkain kaunokirjallisuuden, median ja internetin tekstilajien, tietokirjallisuuden ja monien muiden ilmaisumuotojen ja -kanavien avulla. Tämä merkitsee teoksen ja tekstinulkoisen todellisuuden liudentumista ja muuttunutta ymmärrystä fiktion ja faktan suhteista.

Näiden muutosten vaikutuksista esimerkiksi lukemiskulttuureihin on puhuttu paljonkin, mutta toistaiseksi kotimaisen kirjallisuuden tutkimuksesta on puuttunut laajempi analyysi siitä, kuinka nämä muutokset vaikuttavat erityisesti romaaniin maailmaa koskevan tiedon muotona: romaanin ilmaiskeinoihin, sen asemaan erilaisten tekstikäytäntöjen joukossa ja romaanikirjailijoiden tapoihin toimia vaikuttajana ja yhteiskunnallisena keskustelijana. Tutkimushankkeessa pohditaan suomalaisen nykyromaanin suhdetta tietoon ja nykykirjailijoiden roolia tiedon subjekteina. Tavoitteena on selvittää, millä tavoin nykyromaanin osallistuu tiedon tuottamiseen ja mikä on sen suhde muihin tiedon tuottamisen muotoihin – yhteiskunnalliseen ja luonnontieteelliseen tietoon, faktoihin, mielipiteisiin, tuntemuksiin, uskomuksiin ja epäilyyn. Projektin tavoitteena on kartoittaa tätä murrosta sekä kertomusteoreettisin että kirjallisuussosiologisista välineistä. Esimerkiksi uudemmassa retorikassa kertomusteoriassa korostetaan, että fiktio on omanlaisensa vakava retorinen diskurssi, joka osallistuu kulttuuriseen keskusteluun yhdistämällä luovan taiteen tiedolliseen kommunikaatioon. Kirjallisuussosiologiassa on puolestaan kiinnitetty aiemmin huomiota juuri tietoon yhtenä kirjallisuuden keskeisenä arvona.

Kotimaisessa kirjallisuudentutkimuksessa nykykirjallisuuden ja nykyromaanin teemoja ja ilmaisutapoja sekä suhdetta yhteiskunnalliseen muutokseen on tutkittu useastakin näkökulmasta, mutta aiemmassa tutkimuksessa tiedollinen näkökulma ei juurikaan korostu. Esimerkiksi fiktion ja tietokirjallisuuden voimakkaassa muutoksessa olevaa suhdetta ei ole juurikaan toistaiseksi tutkittu, vaan tutkimukset ovat keskittyneet esimerkiksi tietokirjallisuuteen omana lajinaan.

Romaanilla on tunnetusti pitkä ja monipolvinen historia, jonka aikana se on ollut kytkeytynyt niin mielikuvituksellisiin romanssimuotoihin kuin faktuaaliseen tai pseudofaktuaaliseen kirjoittamiseenkin. Romaanin ”tiedollisuus”

ei ole sekään uusi ilmiö, sillä 1700-luvun valistusromaani sisälsi esimerkiksi moraalisen didaktisuuden piirteitä. Lisäksi 'faktan' ja 'fiktion' suhde on sekä historiallisesti että etymologisesti katsoen läheinen, sillä molemmat termit viittaavat johonkin "tehtyyn". Romaanin sukulaisuussuhde erilaisiin faktuaalisiin tekstilajeihin on sittemmin synnyttänyt myös itsetietoisia risteytyksiä kauno- ja tietokirjallisuuden kesken. Moni nykykirjailija yhdisteleekin teoksissaan fiktiivisiä ja dokumentaarisia aineksia. Tällaiset teokset ovat hybridejä, jotka osoittavat pikemmin ulkomaailmaan kuin muodostavat hermeettisiä kokonaisuuksia ja kiinnittyvät näin myös keinoiltaan ja materiaalisilta ominaisuuksiltaan ei-fiktiivisiin konteksteihin. Romaanimuodon historiallista moninaisuutta edustaa omalla tavallaan myös varsin lyhyen historian omaava sarjakuvaromaani, jonka hankkeessamme ymmärrämme osaksi romaanitaidetta. Sarjakuvaromaani-käsitteelle (engl. *graphic novel*) annettavat merkitykset muistuttavat niin lajirajojen huokoisuudesta ja romaanin varhaishistoriasta, jossa faktan ja fiktion välinen ero on toissijaista, kuin nykyhetkestä, johon lajihybridit kuten autofiktio kuuluvat olennaisena osana.

Hankkeemme yhtenä hypoteesina on, että 2000-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa on nähtävissä esimerkiksi luonnontieteellisen tiedon lisääntymistä osana nykyromaanin muotoa ja sisältöä. Esimerkiksi Olli Jalosen *Taivaanpallo* (2018) ja Iida Turpeisen *Elolliset* (2023) käsittelevät 1600- ja 1700-lukujen valituksen ja rationalismin tiedollisia käsityksiä maailmasta ja luonnosta. Samalla ne tarjoavat fiktion muodossa romaanien lukijoille runsaasti tietoa vähän tunnetuista asioista, kuten Turpeisen romaanin tapauksessa sukupuuttoon kuolleesta eläinlajista, stellerinmerilehmästä. Tällöin romaanit myös täyttävät yhtä fiktion keskeistä tehtävää paikkaamalla historian aukkoja ja antamalla äänen unohdetuille asioille ja kokemuksille. Kirjallisuus onkin merkittävä osa kulttuurista muistia eli niitä muistamisen traditioita, joita yhteisöillä ja kulttuureilla on kehittynyt menneisyyden kokemusten käsittelemiseksi ja yhteyden pitämiseksi menneisyyteen. Kirjallisuus siis välittää kokemuksia, muistoja ja tunteita symbolisten, tekstuaalisten ja kerronnallisten keinojen sekä kuvittelun avulla ja luo suhdetta menneisyyteen silloinkin, kun varmaa tai historiankirjoituskSELLISTA tietoa ei ole. Romaani voi opettaa, tai pikemminkin tulla opettaneeksi lukijaansa myös "vahingossa". Näin voi käydä, jos teos tarjoaa lukijalle jotain sellaista tietoon liittyvää tai sitä tuottavaa ainesta, joka ei kuitenkaan tekijän kirjoitusprosessissa ole välttämättä jäsentynyt nimenomaan tiedolliseksi projektiksi. Tämä liittyy erityisesti romaanin luonteeseen taiteellisena sommitelmana, sen muotoon ja kirjallisuudellisuuteen, mutta myös muihin romaanin rakenteisiin. Tällaiset tiedolliset seikat tulevat usein näkyviin vasta pidemmän ajan kuluttua, kun teokset alkavat aikalaoslukijuuden kadottua toimia jonkinlaisina säilyneinä, taiteellisesti suodattuneina ajankuvina.

Vuosituuhannen vaihtumisen jälkeen tapahtunut kirjallisen elämän ja kirjailijakunnan ylijärjestyminen ja moninaistuminen ovat tuoneet uusilla tavoilla näkyviin yhtäältä romaanin suhdetta tietoon ja valtaan ja toisaalta suomalai-

Hankkeemme yhtenä hypoteesina on, että 2000-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa on nähtävissä esimerkiksi luonnontieteellisen tiedon lisääntymistä osana nykyromaanin muotoa ja sisältöä.

sen kirjallisuuden suhdetta kansallisuuteen ja valkoisuuteen. Kirjallisuus on 2000-luvun mittaan enenevässä määrin kuvannut ylirajaista ja kulttuurisesti sekoittunutta maailmaa sekä erilaisia kulttuurisia ja etnisiä vähemmistöjä tai sellaisia näkökulmia, jotka nousevat toisiinsa risteävien rodun, kansallisen, etnisen, luokan, sukupuolen ja muiden yhteiskunnallisiin kategorioihin sijoituvien yksilöiden ja yhteisöjen kokemuksista. Tuoreen esimerkin tarjoaa Quynh Tranin *Skugga och svalka (Varjo ja viileys, 2021)*, joka kuvaa vietnamilaisyhteisön kokemuksia ruotsinkielisessä Suomessa. Kirjailijakunnan moninaistumisen myötä kulttuurisiin ja rodullistettuihin vähemmistöihin kuuluvat kirjailijat ovat purkaneet käsityksiä yksikielisestä ja valkoisesta suomalaisesta kirjallisuudesta sekä tuoneet näkyviin sitä kamppailua, jota valtakulttuurin paineessa koetaan myös kirjallisessa maailmassa tai kirjallisella kentällä.

Teknologiat ja mediat ovat aina olleet olennainen osa ihmisten arkea, mutta nykymuodoissaan niillä on entistä keskeisempi rooli kulttuurissa ja spesifimmin myös kirjallisuudessa. Digitaalinen medioituminen merkitsee kirjallisuuden osalta sekä erilaisia kirjallisen keskustelun ja vastaanoton kanavia, julkaisukanavia, tekijyyden tuottamisen paikkoja että uudenlaista materiaalia ja uusia työvälineitä kaunokirjalliseen työskentelyyn. Sillä on myös erilaisia vaikutuksia romaanin muotoon, kun digitaalisissa ympäristöissä syntyneitä tekstilajeja sulautetaan osaksi romaanin kompositiota. Hyödynnetyn materiaalin kautta romaani imee sisäänsä ja välittää monenlaista informaatiota, oli kyse sitten paikkansapitävästä tiedosta tai ei. Nykyromaanit ovat usein monella tapaa intermediaalisia. Myös suomalaisessa kirjallisuudessa on 2000-luvulla noussut esiin käsite multimodaalinen fiktio, joka viittaa verbaalista ja visuaalista moodia yhdistäviin teoksiin, esimerkkinä vaikkapa Jaakko Yli-Juonikkaan multimodaalinen romaani *Jatkosota-extra* (2017). Myös sarjakuvaromaani on lähtökohtaisesti multimodaalinen, useimmiten kuvallista ja sanallista ainesta yhdistävä laji. Multimodaalinen tai visuaaliseen ilmaisuun nojaava teos kuten sarjakuvaromaani tai kuvakirja myös välittää informaatiota, kertoo tarinoita ja tuottaa tietoa eri tavoin kuin yksinomaan tai pääasiallisesti sanalliseen viestintään tukeutuva romaani. Sarjakuvamediumille on ominaista, että merkitykset syntyvät nimenomaan kuvan ja sanan välisen yhteispelin tuloksena.

Romaani on näin ollen muodostaan riippumatta aina myös monella tapaa mediaalinen. Sen mediaaliset ja muodolliset ominaisuudet läpäisevät ja risteevät eri tavoin muiden edellä kuvattujen tiedollisten rakenteiden kanssa ja osallistuvat siten sekä romaanin moniin tiedollisiin projekteihin että sen rakentamiseen taiteelliseksi sommitelmaksi. Ennen kaikkea mediaalisuus osallistuu romaanin tuottaman ja välittämän tiedon muotoiluun ja näkökulmaistamiseen, onhan media Marshall McLuhania mukaillen viesti jo itsessään. Mediaalisuudella on myös keskeinen rooli kirjailijan ammatillisen position muutoksessa ja muotoutumisessa.

Kotimaisessa kirjallisuudentutkimuksessa vallitsi pitkään sen kaltainen käsitys tekijyydestä, joka toisti joko psykobiografista elämä ja teokset -ajattelua tai strukturalismin käsitystä tekijästä tekstuaalisena konstruktiona, eikä tutkimuksessa niinkään tarkasteltu kirjailijoiden toimijuutta, tiedollista subjektiutta ja erilaisia positioita kirjallisuuden kentällä. Uudempi tutkimus tekijyydestä on kuitenkin huomioinut erilaiset tekijäfunktiot, tarkastellut kirjailijoiden työtä yhteiskuntaluokan näkökulmasta suomalaisen nykykirjallisuuden kentällä ja kiinnittänyt huomiota kirjailijoiden työskentelyolosuhteisiin ja resursseihin, kuten Elina Jokinen tutkimuksessaan *Vallan kirjailijat* (2010) ja Katri Talaskivi muunkielisiä kirjailijoita koskevassa tutkimuksessaan. Huolimatta 2000-luvun mittaan tapahtuneesta kirjailijakunnan monikielistymisestä ja ylijärjestyksestä, tekijyyden tutkimuksessa monikulttuurisuusnäkökulma on kuitenkin ollut vähäistä.

Romaanin tieto -tutkimushankkeessa on pohdittu, millä tavalla kirjailijan vaikuttajan rooli muuttuu julkisten keskusteluympäristöjen ja tekstikäytäntöjen muuttumisen myötä. Monien tämän hetken kirjailijoiden tuotannosta erottuu yhteiskunnallisiin kysymyksiin kantaa ottava juonne, joka näkyy sekä kirjailijoiden tuotannossa että heidän muussa julkisessa toiminnassaan. Tärkeitä kysymyksiä ovat olleet esimerkiksi luontokato ja ilmastonmuutos, vähemmistöt, erilaisuuden kohtaaminen ja yhteiskunnan polarisoituminen. Niin ikään luokkaan, varallisuuteen, rotuun ja niihin liittyviin mahdollisuuksiin liittyvät kysymykset ovat olleet kirjallisuudessa keskustelun kohteena. Voidaankin kysyä, ovatko vaikuttamaan pyrkivät ja usein myös oman poliittisen tai muun sitoutuneisuutensa avoimesti esiin tuovat kirjailijat tämän hetken intellektuelleja? Intellektuellin roolin ottamiseen ja siinä toimimiseen vaikuttaa niin ikään kirjailijoiden koulutustaso: 2000-luvulla yhä useammat kirjailijat ovat korkeakoulutettuja, ja joukossa on myös paljon väitelleitä tutkija-kirjailijoita.

Kirjailijoiden roolia intellektuellina on määritelty monella tavalla. 1900-luvun modernin yhteiskunnan analyttikoiden, esimerkiksi Pierre Bourdieun, näkemyksessä julkinen intellektuelli on hahmo, joka pystyy kommentoimaan yhteiskunnallisia ongelmia ja kriisitilanteita ulkopuolisesta näkökulmasta käsin ja siten avaamaan uudenlaisia näkökulmia ja ratkaisumalleja. Tällaisen intellektuellin auktoriteettiasema perustuu ammatilliseen prestiisiin esimerkiksi kirjailijana, taiteilijana, tutkijana tai toimittajana. Kirjailijaintellektuellien

roolin muuttumista nykyisessä globaalissa mediakulttuurissa tutkineen Odile Heyndersin mukaan kirjailijan on edelleen mahdollista toimia julkisen intellektuellin roolissa, mutta ajatus erillisyydestä on ehkä syytä hylätä. Nykyisessä julkisuudessa, joka muodostuu monista erilaisista medioista ja niihin sisältyvistä toiminnallisista ja tekstuaalisista käytännöistä, kirjailijoilla on monia yhtäaikaista rooleja, jotka limittyvät toisiinsa. Kaunokirjallisten teosten ja esimerkiksi sanomalehtien kolumnistin tai esseistin roolin lisäksi hän näkee tärkeinä vaikuttamisen kanavina esimerkiksi lehtimedioihin linkittyvän blogiverkoston ja sosiaalisen median alustat.

Kirjailijan roolia julkisena intellektuellina ja vaikuttajana on myös syytä pohdita suhteessa tähti- ja julkkiskulttuuriin laajemminkin. Asema arvostettuna kirjailijana luo monissa tapauksissa mahdollisuuden toimijuuteen vakiintuneissa ja arvostetuissa medioissa, kuten vaikutusvaltaisimpien lehtien kolumnistina ja vakiovieraana television ajankohtaisohjelmissa, ja he ovat kirjailijoista seuratuimpia myös sosiaalisessa mediassa. Tällöin asema julkisuudessa perustuu kirjailijan työhön, mutta siihen liittyy myös paljon muuhun julkkiskulttuuriin liittyviä piirteitä. Hankkeessamme pyrimme avaamaan tilaa näkemykselle siitä, että julkinen keskustelu tai intellektuellin roolissa toimiminen ei ole pelkkää puhetta ja kirjoittamista, vaan kirjailijan rooliin vaikuttajana sisältyy mahdollisuus käyttää kaikkia tarjolla olevia julkisuusstrategioita, myös vaikuttamista itsensä esittämisen ja henkilökohtaisen puheen kautta. Esimerkiksi Sofi Oksasen kaltainen ”tähtikirjailija” voi myös hyödyntää mediassa rakentunutta julkisuuskuvaansa tuodakseen esille tärkeiksi kokemiaan asioita eri muodoissa ja eri alustoilla.

Koneen Säätiön rahoittaman ja Turun yliopiston yleiseen kirjallisuustieteeseen sijoittuvan tutkimushankkeen *Romaanin tieto: Kirjan ja kirjailijan muuttuvat roolit yhteiskunnassa* (2022–2024) johtajana toimii Markku Lehtimäki ja hankkeen tutkijoina toimivat Elina Arminen, Ralf Kauranen, Lotta Luhtala, Hanna-Leena Määttä ja Laura Piippo. Hankkeen tutkijat ovat esitelleet työtään niin Kirjallisuudentutkimuksen päivillä, kirjamessuilla kuin yksittäisissä konferensseissakin. Lisäksi projekti järjesti Turun yliopistossa keväällä 2024 laajan *studia generalia* -luentosarjan, jossa hankkeen tutkijat keskustelivat romaanikirjailijoiden ja sarjakuvaromaanien tekijöiden kanssa. Luentosarjan kirjailijavieraina esiintyivät Jaakko Yli-Juonikas, Koko Hubara, Anni Kytömäki, Tiitu Takalo, Pajtim Statovci, Laura Gustafsson, Sofi Oksanen, Katja Kettu ja Ville Ranta. Tutkimushankkeessa on tehty myös useita kirjailijahaastatteluja, jotka on toteutettu puolistrukturoituina teemahaastatteluina. Haastattelut arkistoidaan SKS:n kirjallisuusarkistoon ja avataan hankkeen päättymisen jälkeen myös muiden tutkijoiden käyttöön. Lisäksi hankkeen tutkimustulokset julkaistaan kirjana vuoden 2025 aikana.

Hankkeen kotisivut: <https://sites.utu.fi/romaanintieto/>